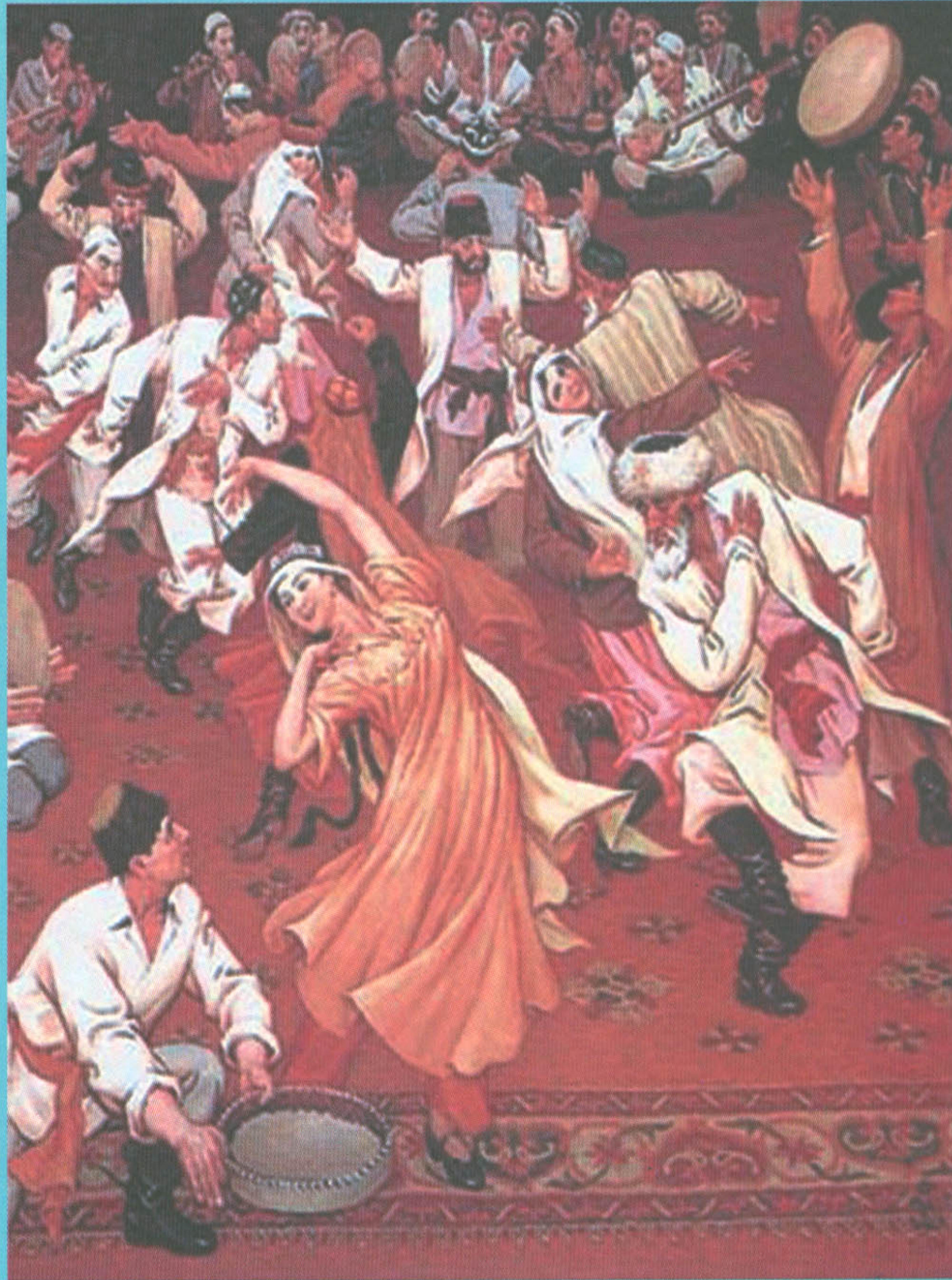

TÜRK DÜNYASI

DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

SAYI:18

YAZ • 2004

TÜRK DÜNYASI

DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

SAYI. 18 * YAZ * 2004

5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, çeviri ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

ISSN : 1301-077

Kapak : Uygur ressam Gazi Ahmet'in Uygur Hasat Bayramı: "Meşreb"
adlı tablosu

Baskı sayısı : 1000 Adet

Baskı : Türk Hava Kurumu Basımevi İşletmeciliği

TÜRK DÜNYASI DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Türk Dil Kurumu adına

: Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olup, yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. İlk sayı 1996'da yayımlanmıştır.

Yazı Kurulu :

Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
Prof. Dr. Reşat GENÇ
Prof. Dr. Recep TOPARLI
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Yayın Danışma Kurulu :

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Mustafa İSEN
Doç. Dr. Mustafa ÖNER
Doç. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU
Doç. Dr. Çetin PEKACAR
Doç. Dr. Mehmet KARA
Yard. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR

Dergi Tasarım ve Yayın Sorumluları :

Mesut ÇETİNTAŞ - Ejder ÇELİK

Baskı : Türk Hava Kurumu Basımevi

Yönetim Yeri Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere - ANKARA

Telefon : (0312) 428 61 00 / 137

Belgegeçer : (0312) 428 52 88

*Genel Ağ : <http://tdk.org.tr> *Elmek* : bim@tdk.org.tr*

Yurt Dışı Satış Fiyatı : 5 Avro

İÇİNDEKİLER

ADILHAN ADILOĞLU

Karaçay-Malkar Nart Destanlarının Kadın Kahramanı:

Satanay Biyçe7

SEYITNAZAR ARNAZAROV

Türkmen Türkçesinde İsimlerden Fiil Yapan -a/-e Eki.....27

PERVIN ERGUN

Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında

Tastarakay-Keloğlan.....37

FATMA ŞAHAN GÜNEY

Bazı Çalı Meyveleri ile Üzümsü Meyvelerin Kuzey-Batı Türk Lehçelerine

Has İsimleri47

MURAT KÜÇÜK

Kerkük Türkçesi Sözlüğü Üzerine53

N. ORALBAYEVA

Modern Kazakçada Hareketin Akış Karakteri Kategorisi61

YUSUF ÖZÇOBAN

Leyla ile Mecnun Hikâyesinin Bir Tatar Varyantı İle Fuzulî'nin *Leyla vü Mecnun*

Mesnevisine Mukayeseli Bir Bakış.....67

V. M. SOLNTSEV, V. YU. MIHAL'ÇENKO

Bugünkü Aşamada Rusya'da Milliyet-Dil İlişkileri79

MUSTAFA TANÇ

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçeleriyle

Ortaklık Gösteren Söz Varlıkları.....89

FİKRET TÜRKMEN

KARAÇAY-MALKAR NART DESTANLARININ KADIN KAHRAMANI: SATANAY BİYÇE

ADILHAN ADILOĞLU

Kafkasya coğrafyasında yaşayan halkların ortak kültür ürünlerinden biri olan Nart destanları, Karaçay-Malkar Türklerinin halk edebiyatında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Nart destanları, Karaçay-Malkar Türkleri dışında, Adige (Çerkes), Abhaz-Abaza, Oset, Çeçen-İnguş ve Kumuk Türklerinin folklorunda da yer almaktadır. Genel olarak Kafkas Nart destanları birçok yönden birbirlerine benzemekle birlikte bu destanların her birinin kendisine has birtakım millî vasıfları barındırdığı ve aralarında bazı farklılıkların olduğu dikkat çekmektedir. Sözgelimi, Adige (Çerkes) ve Abhaz-Abazaların Nart destanları eski Yunan mitolojisiyle benzerlikler gösterirken, Karaçay-Malkar Türklerinin Nart destanları ise eski Türk mitolojisiyle yakınlık göstermektedir (Adiloğlu, 1997:577).

G.N. Potanin, Kafkas Nart destanlarının kökenini Altaylı kavimlere yani Türk-Moğol kültürüne bağlamaktadır. Ona göre, Türk-Moğol destanlarıyla büyük benzerlikler gösteren Kafkas Nart destanlarının teşekkülünde Altaylı göçebe kavimlerin büyük rolü vardır (Potanin, 1899:1-4, 384-508, 841-856). A.N. Dyaçkov-Tarasov Nart destanları için şöyle söylemektedir: “Orta Asya’dan Avrupa’ya gerçekleşen büyük göç sırasında Kafkasya bölgesi yol güzergahı üzerindeydi. Karaçay-Malkar Nart destanlarında bu büyük göçün izleri çok açık bir şekilde görülmektedir. Nart destanlarında iyilik ile kötülüğün, karanlık ile aydınlığın savaşıması, yer altı ve yer üstündeki birtakım yaratıklar ve devler ile Nart kahramanlarının mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu konuların tamamı bütün göçebe halkların destanlarında da görülmektedir.” (Dyaçkov-Tarasov:1898:72). M.V. Rklitskiy ise diğer Kafkas Nart destanlarındaki başı sonu belli olmayan ve bazı anlaşılabilir karmaşık bölümlerin Karaçay-Malkar Nart destanlarında açıklığa kavuştuğunu söylemektedir (Rklitskiy, 1927:28).

Karaçay-Malkar Nart destanlarında, tarih öncesine ait birtakım olağanüstü olaylar ve kahramanlar anlatılmaktadır. Yani destanlarının merkezinde olaylar ve kahramanlar vardır. Kahramanların hayat tarzı, yaşadıkları yurtlar ve tabiatla ilgili tasvirler geri planda kalmaktadır. Destanlarda Nart kahramanlarının yiğitlikleri, düşmanlarına karşı yaptıkları mücadeleler, “emegen” adı verilen çirkin ve insanüstü dev yaratıklarla yaptıkları savaşlar anlatılır. Nart kahramanları daha çok yiğitlik ve dinamizm yönünden karakterize edilmektedir. Onların savaş tutkuları, cesaretleri, halkı birtakım canavar ve devlere karşı korumaları; halkın hayatını kolaylaştırmak için gösterdikleri çabalar ve buldukları pratik çözümler Nart kahramanlarının en belirgin özellikleridir. Olağanüstü özelliklerle kuşatılan Nart kahramanları yiğitliğin, cesurluğun ve mertliğin sembolüdürler. Onlar korkunun ne olduğunu bilmezler ve hatta ölümden bile korkmazlar. Bunun dışında, Nart kahramanlarının her birinin kendine has bazı özellikleri de vardır. Bu yönüyle Nart destanlarındaki kahramanlar “tip” değil, hepsi farklı birer “karakter”dir. Karaçay-Malkar

Nart destanlarına göre, Nart kahramanlarının yaşadıkları yerler Kafkasya'da Koban vadisi dolaylarıdır. Ancak Nart kahramanlarının seferlere çıktıkları ve savaştıkları yerler İtil ırmağından Hazar denizinin güney kıyılarına kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır (Adiloğlu, 1993:7-9).

Karaçay-Malkar Nart destanlarında, Dede Korkut boylarına benzer bir şekilde, her bir kahramanın kendisine ait bağımsız bir veya birkaç destanı vardır, fakat hepsi birden ayrıca büyük bir bütün oluşturmaktadır. Bütün Türk boylarının sözlü geleneğinde olduğu gibi, Karaçay-Malkar Nart destanlarının büyük bir kısmı "cır" (destan) yani manzum şekilde ve belli bir ezgiyle söylenmektedir. Fakat destanların bir kısmı manzum-mensur karışık, bir kısmı da sadece mensur şekildedir. Destanların manzum-mensur karışık ve sadece mensur olan bölümlerin nesir kısımlarında, Dede Korkut boylarında olduğu gibi, manzumeye yakın bir ifade yoktur. Bunların anlatımında kullanılan dil bildiğimiz hikaye tarzındadır. Manzum şeklindeki destanların nazım ölçüsü hece ölçüsü olmakla birlikte bir ölçü bütünlüğü görülmemektedir. Destanların nazım birimi ise genellikle ikişerlik mısralar (beyit) şeklindedir (Adiloğlu, 1993:7-9). Karaçay-Malkar Nart destanlarının manzum şekilde olanlarının en büyük özelliği ezgili olmasıdır. Karaçay-Malkar Nart destanları "cırçı" adı verilen ozanlar tarafından icra edilir. Halkın toplandığı bir yerde ozanların en usta olanı destan icra eder, diğer ozanlar veya usta ozanın çırakları da usta ozanın hemen arkasında bulunurlar ve Karaçay-Malkar Türkçesinde "ejiv" denilen bir tür vokalle ona eşlik ederler. Karaçay-Malkar Nart destanları hakkında ilk bilgileri veren P. Ostryakov notlarında şöyle söylemektedir: "Karaçay-Malkar ozanları, sızığı (kaval) adı verilen müzik aletiyle ve küçük tahta parçalarının belli bir tempoyla birbirine vurularak ortaya çıkarılan armoni eşliğinde destanlar söylerler. Ozanlarının çevresine toplanan kimseler de büyük bir dikkat ve hayranlıkla onları dinlerler. Destanların her birinin kendisine ait farklı bir ezgisi vardır." (Ostryakov, 1879:700).

Karaçay-Malkar Türkçesinde ve Kafkas dillerinde kullanılan "nart" kelimesinin anlam olarak Türkçedeki tam karşılığı "alp" kelimesidir. Yani "nart" kelimesi; "yiğit, cesur, mert, kahraman" ve benzeri birçok kelimenin anlamını bünyesinde toplayan bir kelimedir. "Nart" veya "Nartlar" kelimesi destanlarda bahsi geçen kahramanlar topluluğunu ifade etmektedir. "Nart" kelimesinin anlamı hakkında en güzel tarifi Safar-Aliy Orusbiy yapmıştır: "Karaçay-Malkar Türklerinde bir kimseyi övmek için söylenebilecek en güzel söz 'Nart gibi güzel endamlı ve her bakımdan mükemmel vasıflara sahip kişi' şeklindedir. Karaçay-Malkar Türkleri bir kimsenin herhangi bir davranışını çok beğendiği zaman o kimseyi takdir etmek için 'Nartça' (Nart gibi) yakıştırmasını yapar. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Karaçay-Malkar Türklerindeki 'nart' kelimesi 'her bakımdan mükemmel vasıflara haiz kimse' anlamına gelmektedir. Halktan derlediğim malzemeye göre Nartlar uzun boylu, iri yapılı, güçlü, dayanıklı, sert duruşlu, zor işlerin kolayca üstesinden gelebilen kahraman özelliklerine sahip kimselerdir. Nartlar hayatın zorluklarıyla karşılaşmaktan ve bu zorluklarla mücadele etmekten zevk almaktadırlar. Nartlar bir sefere çıktıkları zaman birtakım zorluklarla ve engellerle karşılaşmayı arzu ederler. Böylece onlar kendi yiğitliklerini sınımış olacaklardır. Karaçay-Malkar Türkleri, Nartları işte bu şekilde anlatırlar." (Urusbiyev, 1881:II).

“Nart” kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin içerisinde en mantıklı ve kabul edilebilir olanı Prof. Dr. Magomet Habiç’in görüşüdür. M. Habiç, “nart” kelimesinin Moğolca “meşhur, ünlü, tanınmış, önemli” anlamlarına gelen “nert” kelimesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Habiçlanı, 1973:217-219). “Nart” kelimesinin kökeni hakkında daha iyi bir açıklama ortaya konulana kadar, Moğolcadaki “nert” kelimesinin Karaçay-Malkar Türkçesi ile Kafkas dillerinde kullanılan “nart” kelimesine kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

Karaçay-Malkar Nart destanlarında anlatılan kahramanların tamamına yakını erkeklerden oluşmaktadır. Fakat bu destanlarda anlatılan bir kadın kahraman vardır ki, destanların içerisindeki konumu ve sahip olduğu özellikleri bakımından erkek kahramanların hepsini geri planda bırakmaktadır. Bu kadın kahraman Nartların bilgisi ve yol göstericisi olan Satanay Biyçe’dir. Satanay Biyçe, Nartların lideri olan Örüzmek’in karısıdır. Fakat başta kocası Örüzmek olmak üzere bütün Nart kahramanlarını perde arkasından yöneten Satanay Biyçe’dir. Satanay Biyçe birtakım doğa üste güçlere sahiptir. Olacakları önceden bilir. Sihir yapma gücü vardır. Nart kahramanlarına akıl veren, onları çeşitli tehlikelerden kurtaran Satanay Biyçe’dir. Bu yüzden Nart kahramanları Satanay Biyçe’ye danışmadan hiçbir işe kalkışmazlar. Nart kadınlarına yünden çuha yapmayı, elbise dikmeyi, ekmek pişirmeyi, boza yapmayı, süten peynir ve yoğurt yapmayı ve bunun gibi birçok şeyi Satanay Biyçe öğretmiştir. Karaçay-Malkar Nart destanlarının kadın kahramanı Satanay Biyçe, başta Dede Korkut boyları olmak üzere eski Türk destanlarında anlatılan “alp tipi kadın” karakteriyle paralel olarak, daha çok bilgisiyle, zekâsıyla, becerikliliğiyle ve sahip olduğu birtakım doğa üstü güçleriyle ön plana çıkmaktadır.

“Satanay Biyçe” kelimesinin kökeni pek çok görüş ileri sürülmüştür. “Satanay Biyçe” kelimesindeki ikinci kelime olan “biyçe” kelimesi Türkçe olup bir unvan ismidir. Bu kelime “biy” (bey) ile “çe” eşitlik hal ekinin birleşmesinden meydana gelmiş olup “prenses” ve “tanrıça” anlamlarına gelmektedir. Üzerinde tartışılan asıl kelime “Satanay” ismidir. Bu kelimeyle ilgili görüşlerden birkaçı şöyledir: Çerkes araştırmacılara göre “Setenay” veya “Sataney” kelimesi Adige (Çerkes) dilindeki “se” (bıçak, kılıç) kelimesi ile “tın” (vermek) fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir ve buna göre “bıçak-kılıç veren” anlamına gelmektedir (Özbay, 1990:18). M. Habiç’e göre “Satanay” kelimesi Sogdca kökenli “şad” (yüksek rütbeli asker) ve Türkçe “anay” (anne) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Habiçlanı, 1973:226). Umar Bayramuk ise Karaçay-Malkar Nart destanlarında da anlatıldığı üzere “Satanay” kelimesinin “sata” (kırmızı mercan taşı) ve “anay” (anne) kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürmüştür (Bayramuqlanı, 1982:255). Bunlardan başka “Satanay” kelimesinin “sat” (kutsal) ve “anay” (anne) kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini; “satan” (çok güzel) + “ay” (Ay) kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürenler de olmuştur (Laypanov-Miziyev, 1983:66).

Georges Dumezil, yukarıdaki görüşlerden farklı olarak, Kafkas Nart destanlarındaki “Satanay” ile Alan kralının güzel kızı “Satinik”in birbirleriyle ilişkili olduğunu söylemekte, hatta bu ikisinin aynı kişiler olduğunu ileri sürmektedir (Dumezil, 1976:170). Gerçekten de tarihte Alan kralının “Satinik” adında bir kızı vardır. Tarihi kayıtlarda,

Alanlar ile Ermeniler arasında geçen bir savaşta, Alan kralının oğlu Ermeniler tarafından esir alındığından ve taraflar arasında süren uzun görüşmelerden sonra, Ermeni kralı Artashes ile Alan kralının güzel kızı Satinik'in evlenmesiyle Alanlar ile Ermeniler arasında barış yapıldığından bahsedilmektedir (Kırzioğlu, 1992:38-39). Tarihte gerçekten yaşamış kişilerin birtakım değişikliklere uğrayarak destanlara girmesi mümkündür. G. Dumezil'in Nart destanlarındaki "Satanay" adlı kadın kahraman ile Alan kralının kızı "Satinik" arasında bir bağlantı kurması göz ardı edilmeyecek bir fikirdir.

Bana göre "Satanay" kelimesinin "şeytan" veya "şeytanî" kelimeleriyle bir ilgisi vardır. Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki "Satanay" ile Oset Nart destanlarındaki "Satana" veya "Şatana"nın birtakım sihir güçlerine sahip olduğu, gaipten ve gelecekte haber verdiği bolca işlenmektedir. Hatta, Karaçay-Malkar Nart destanlarında "Satanay" ismi birçok yerde "Bilgiç Satanay" (Kâhin Satanay), Qurtxa Satanay" (Büyücü Satanay) ve "Obur Satanay" (Cadı Satanay) şeklindeki epitetlerle geçmektedir. Bilindiği gibi büyücülük, kâhinlik vb. gibi işler eski toplumlarda "şeytan işi" olarak kabul edilirdi. Büyük bir ihtimalle, toplum tarafından sevmekle birlikte büyücülük, kâhinlik gibi "şeytanî" işlerde uğraştığından dolayı kendisinden korkulan, çekinilen bir kadın bir şekilde Nart destanlarına girmiştir. Belki bu kadın, gerçekte başka bir ismi olan, fakat büyücülük ve kâhinlik gibi birtakım "şeytanî" işlerle uğraştığından dolayı "Satinik" adıyla anılan Alan kralının güzel kızı da olabilir.

Satanay Biyçe'nin adı Karaçay-Malkar Nart destanlarının hemen hemen her bölümünde geçmektedir. Bununla birlikte doğrudan Satanay Biyçe'yle ilgili ve sadece ona mahsus üç bölüm vardır. Bunlardan birincisi, Satanay-Biyçe'nin olağanüstü doğumu ve çocukluk döneminin anlatıldığı "Ariuw Satanay" (Güzel Satanay) adlı bölümdür. Bu bölüm manzûm şekilde olup bir ezgiyle söylenmektedir. Bu metnin vezni hece ölçüsü olmakla birlikte metinde bir ölçü bütünlüğü görülmemektedir. Metnin nazım birimi ikişerlik mısralar (beyit) şeklindedir. İkincisi, kocası ve aynı zamanda Nart kahramanlarının lideri olan Örüzmek'in ağır yaralı olması sebebiyle, Satanay Biyçe'nin Nart askerlerinin sevk ve idaresini eline alarak Demir-Kapı ordusuna karşı yaptığı savaşın anlatıldığı "Satanay Temir-Qapunu Askerin Xorlaydı" (Satanay Demir-Kapı Askerlerini Yeniyor) adlı bölümdür. Bu bölüm nesir şeklindedir. Son olarak "Satanay Biyçe bla Nartları Cerden Kökge Uçxanlarını Üsünden Tawrux" (Satanay Biyçe ile Nartların Yeryüzünden Gökyüzüne Uçtukları Hakkında Hikaye) adlı üçüncü bölümde ise Satanay Biyçe ve diğer Nart kahramanlarının yeryüzünü terk ederek gökyüzüne gittikleri ve orada yaşamaya devam ettikleri anlatılmaktadır. Bu bölüm de nesir şeklindedir.

Karaçay-Malkar Nart destanlarının kadın kahramanı Satanay Biyçe'ye mahsus bu üç bölümü bir bütün halinde ele alarak tipolojik motifler yönünden şu şekilde değerlendirebiliriz:

I. HAZIRLIK EPİZODU

1. Zaman

Satanay Biyçe'ye mahsus bu üç bölümde anlatılan olayların hepsi belirsiz bir zaman içerisinde geçmektedir. Metinlerdeki olaylar geçmiş zaman kipiyle anlatılmakla bir-

likte belli bir tarih veya dönemden söz edilmemektedir. Bunun sebebi ise bu metinlerin muhtevasının daha çok mitolojik unsurlardan meydana gelmiş olmasıdır.

2. Mekân

Metinlerde anlatılan olayların hangi mekânlarda gerçekleştiği genel olarak belirsizdir. Fakat "Satanay Demir-Kapı Askerlerini Yeniyor" adlı bölümde "Hazar Denizi"nden, bugünkü Çeçenistan ile Dağistan arasında uzanan "Argın" nehrinden ve Hazar denizinin batı kıyısındaki "Demir-Kapı" yani tarihi "Derbent" şehrinden bahsedilmektedir (Hacıyeva, 1994:105). Fakat bu mekân isimleri Nartların yaşadığı mekânları değil, onların düşmanlarının yaşadığı yerleri ifade etmektedir.

3. Anne-Babanın Tanıtımı ve Kahramanın Olağanüstü Doğumu

Satanay Biyçe'nin babası Güneş, annesi de Ay'dır. Satanay Biyçe gökyüzünde doğmuştur. Satanay Biyçe doğduktan kısa bir süre sonra denizlerin hakimi olan "Suw Celmawuz" tarafından kaçırılır ve bir adaya hapsedilir. Satanay Biyçe'nin babası ve annesi bu duruma çok üzülürler. Bu yüzden Güneş ve Ay tutulması olur. Gündüzler ve geceler zifiri karanlığa dönüşür. Kızlarının kaçırılmasından dolayı, Güneş öfkelenildiği zaman yeryüzünü sıcağın kasıp kavuruyor, denizleri ve ırmakları kurutuyormuş. Ay ise üzüntüden ağladığı zaman gözyaşları sel olup yeryüzündeki denizleri ve ırmakları taşıyormuş (Hacıyeva, 1994:71, 299).

Kahramanın babasının Güneş, annesinin Ay olması, gökyüzünde doğması gibi mitolojik unsurlar, birtakım tabiat afetlerinin kahramanın kaçırılmasıyla sebeplendirilmesi, onun ileride doğa üstü güçlere sahip bir karakter şeklinde karşımıza çıkacağına ilk işaretleridir.

4. Kahramanın Çocukluğu ve Ad Alması

Suw Celmawuz, Satanay Biyçe'yi bir adaya hapsedtikten sonra denizin altına girip uykuya dalar. Satanay Biyçe yıllarca bu adada mahsur kalır. Satanay Biyçe'yi denizlerin tanrıçası olan "Suw Anası" büyütür. Suw Anası, Satanay Biyçe'yi çok seviyor ve ona büyük şefkat gösteriyormuş. Fakat Satanay Biyçe yine de çok mutsuzmuş. Sürekli babasını ve annesini düşünüp ağlıyormuş. Satanay Biyçe'nin böyle çok mutsuz olduğu zamanlarda Suw Anası oynaması için ona yakut, elmas gibi kıymetli mücevher taşlarını vermiş. Satanay Biyçe bu kıymetli taşların içinde en çok "sata" taşıyla (kırmızı mercan taşı) oynamayı severmiş. Bu yüzden Suw Anası ona "Satanay" ismini vermiş (Hacıyeva, 1994:299).

Satanay Biyçe çocukluğunu bir adada tutsak olarak geçirmektedir. Deniz Tanrıçasından çok büyük sevgi ve şefkât görse de anne ve babasından ayrı olduğu için çok mutsuzdur. Yani kahraman bir çeşit çile dönemi yaşamaktadır. Kahramanın ad alması ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde "kırmızı mercan taşı" anlamına gelen "sata" taşı Satanay Biyçe'nin adına kaynaklık etmiştir. "Sata" taşı eski Türk kültüründe kutsal sayılan ve yağmur yağdırmak için kullanılan "yada" taşıyla ilgilidir. Fakat bunun yanı sıra Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgati't-Türk adlı eserinde karşılığı doğrudan "mercan" şeklinde verilen "sata" kelimesi de geçmektedir (Kaş-

garlı, 1992/III:218). Metinde “sata” taşının yakut ve elmas gibi kıymetli taşlarla eşdeğer olarak verilmesi bu taşın da mutlaka sıra dışı bir özelliğe sahip olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte, metinde “Satanay” adına böyle bir açıklama getirilmesinin sebebi, “sata” kelimesi ile “Satanay” kelimesi arasındaki şekil benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Muhtemel olarak destanın yaratıcısı da bu şekil benzerliğinden hareketle böyle bir epizod meydana getirmiştir.

5. Kahramanın Tutsaklıktan Kurtulması

Satanay Biyçe uzun yıllar bir adada tutsak kalır. Bir gün bu adadan kaçmaya karar verir. Denizde başı boş yüzen bir kayın ağacı görür. Satanay Biyçe bu kayın ağacına binerek adadan kaçır. Epey bir zaman denizde sürüklendikten sonra karaya gelir. Satanay Biyçe karaya geldiğinde baygın haldedir. Birtakım tuhaf görünüşlü ucubeler onu alıp bir ormana götürürler. Ucubeler, Satanay Biyçe’ye gayet iyi bir şekilde bakıp onu tedavi ederler (Haciyeva, 1994:72).

6. Kahramanın Bir Engelle Karşılaşması

Bir gün Satanay Biyçe ile ucubeler ormanda dolaşırken bir tepeye rast gelirler. Bu tepe bir anda çirkin bir deve dönüşür. Çok korkan ucubeler hemen ormana kaçarlar. Satanay Biyçe ise devle karşı karşıya kalır. Çirkin dev, Satanay Biyçe’yi yakalamak için atıldığı sırada Satanay Biyçe başındaki örtüyü açınca çirkin devin tek gözü Satanay Biyçe’nin yüzünden gelen ışıktan kamaşır ve kör olur. Bunun üzerine çirkin dev çok öfkelenir. Yerden aldığı kayaları sağa sola fırlatır. Tek gözü kör olan çirkin dev Satanay Biyçe’yi yakalayayım derken uçurumdan yuvarlanır ve parçalanarak ölür. Satanay Biyçe böylece çirkin devden kurtulmuş olur (Haciyeva, 1994:72).

7. Kahramanın Eğitimi ve Yetiştirilmesi

Satanay Biyçe çirkin devden kurtulduktan sonra günlerce bu ıssız ormanda tek başına kalır. Bir gün ormanda dolaşırken tesadüfen Nartların köyüne gelir. Satanay Biyçe köyün girişinde köyün cadısıyla karşılaşır. “Tohana” adındaki bu cadı kadın bütün Nart yurdunun baş cadısıdır. Cadı kadın, Satanay Biyçe’nin doğa üstü özelliklere sahip olduğunu anlar ve onu alıp evine götürür. Satanay Biyçe uzun yıllar bu cadı kadının evinde kalır. Cadı kadın bütün bildiklerini Satanay Biyçe’ye öğretir. Ayrıca cadı kadın Satanay Biyçe’nin gizli kalmış doğa üstü kabiliyetlerini ortaya çıkarır ve Satanay Biyçe’ye bu doğa üstü kabiliyetlerini kullanmasını öğretir. Böylece Satanay Biyçe, cadı kadının yanında, olabileceklerinden önce bilen, gaip haber veren ve sihir gücüne sahip olan biri olarak yetişir (Haciyeva, 1994:72-73, 104-105).

8. Kahramanın Evlenmesi

Bu üç metinde, Satanay Biyçe’nin evlenmesiyle ilgili geniş ve ayrıntılı bir epizoda rastlanmamaktadır. Metinlerde kısa bir şekilde, Satanay Biyçe’yi yetiştiren cadı kadının, Nartların lideri olan Özümk adlı kahramana Satanay Biyçe’den bahsettiği ve daha sonra Özümk ile Satanay Biyçe’nin evlendiği anlatılmaktadır (Haciyeva, 1994:73).

9. Kahramanın Olağanüstü Özellikleri ve Çevresine Faydası

Nart kahramanlarına akıl veren, sahip olduğu doğa üstü güçleri sayesinde Nartları çeşitli tehlikelerden kurtaran Satanay Biyçe'dir. Nartların her türlü müşkülünü çözen yine Satanay Biyçe'dir. Bu yüzden Nartlar, Satanay Biyçe'ye danışmadan hiçbir işe kalkışmazlar. Satanay Biyçe Nart kadınları için kumaş dokuma makinesini ve kirmanı icat etmiştir. Böylece Nart kadınları yünden iplik imâl etmeyi, iplikten de kumaş dokumayı Satanay Biyçe sayesinde öğrenmişlerdir. Ayrıca elbise dikmeyi, ekmek pişirmeyi, boza yapmayı, süttten peynir ve yoğurt yapmayı ve bunun gibi birçok şeyi Satanay Biyçe'den öğrenmişlerdir. Nartlar önceden eti çıplak ateş üzerinde pişirerek yerleşmiş. Bu yüzden Satanay Biyçe bir tencere imâl etmiş ve Nartlara eti suda haşlamayı öğretmiş. Bunun dışında, Satanay Biyçe yeryüzündeki bütün ağaçların ve bitkilerin dilini bilmekte ve onlarla konuşabilmektedir. Bu sayede bütün hastalıkların çaresini bitkilere sorup öğrenmekte ve bitkilerden her türlü hastalığın ilacını yapabilmektedir (Hacıyeva, 1994:105, 300).

II. KAHRAMANLIK EPİZODU

1. Kahramanın Düşman Hakkında Haber Alması

Bir gece Nartlara kötü bir haber gelir. Söylenenlere göre Demir-Kapı ordusu, Nart ülkesini yağma etmek üzere yola çıkmıştır. Nartların lideri olan Örüzmek ise ortalarda yoktur. Bu yüzden Nartlar telaşa düşerler. Satanay Biyçe, Örüzmek'in nerede olduğunu anlamak için sihirli aynasına bakar. Örüzmek'in ağır yaralı şekilde bir mağarada yattığını görür. Hemen, Örüzmek'i alıp getirmesi için büyük oğlunu gönderir. Oğlu kanatlı atıyla giderek babasını o mağaradan alıp getirir. Satanay Biyçe bitkilerden hazırladığı merhemleri Örüzmek'in yaralı yerlerine sürer. Fakat, Örüzmek çok ağır yaralı olduğu için ayağa kalkacak halde değildir. Bunun üzerine Satanay Biyçe, Demir-Kapı ordusuna karşı savaşmak üzere Nart askerlerinin sevk ve idaresini kendisi almaya karar verir (Hacıyeva, 1994:105).

2. Kahramanın Savaş Hazırlığı

Satanay Biyçe ilk olarak Nartların demircisi Debet'e bir gün bir gece içerisinde bin adet kılıç, bin adet yay ve yirmi bin adet de ok hazırlatır. Debet'in hazırladığı silahların ucuna yılan zehiri sürer. Daha sonra Satanay Biyçe bir gün bir gece içerisinde bin adet asker elbisesi hazırlayıp Nart askerlerini giydirir (Hacıyeva, 1994:105).

3. Kahramanın Kılık Değiştirme

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Satanay Biyçe, Örüzmek'in kıyafetlerini giyer, onun silahlarını kuşanır ve yüzünü de Örüzmek'e benzetir (Hacıyeva, 1994:105).

Daha önce, Satanay Biyçe'nin "alp tipi kadın" karakteriyle paralel olarak daha çok bilgisiyle, zekâsıyla ve bunlara ek olarak doğa üstü güçleriyle ön plana çıktığını söylemiştik. Burada da Satanay Biyçe'nin düşmanla savaşmak üzere kılıç kuşandığını görmekteyiz. Fakat bu durum onun içerisinde bulunduğu toplum tarafından bilinen konumunu değiştirmez. Çünkü Satanay Biyçe düşmanla savaşmak üzere kılıç kuşanıp ordunun başına geçse bile doğa üstü güçleri sayesinde kocası Örüzmek'in kılığına girmiştir.

Yani sonuçta ordunun başına geçen komutan onlara göre Satanay Biyçe değil, Örüzmek'tir. Nart askerleri ordunun başındaki komutanın Örüzmek olduğunu görmekteirler. Halbuki o aslında Satanay Biyçe'dir. Fakat Nart askerleri bunu hiçbir zaman bilmeyeceklerdir.

Satanay Biyçe her ne kadar toplum içerisinde konum itibariyle yüksek bir seviyede ise de bu epizottan Nartlarda ata erkil bir yapının hakim olduğu anlaşılmaktadır. Satanay Biyçe yönetici veya buyruk verici değil, daha çok danışma mercîdir. Her halükârda Satanay Biyçe'nin söyledikleri yapılmaktadır. Fakat icraatlar onun söylemesiyle veya buyruğuyla değil, toplumun resmî yöneticisinin buyruğuyla yerine getirilmektedir. Sonuç olarak destanın yaratıcısı Satanay Biyçe'yi bizzat kendi gerçekliğiyle bir alp tipi kadın haline getirmemiş, ordunun komutanlığına bir kadını uygun görmemiştir. Bu yüzden de Satanay Biyçe'yi kocası Örüzmek'in kılığına sokmuştur.

4. Kahramanın Yola Çıkması

Örüzmek'in kılığına giren Satanay Biyçe, Nart askerlerinden oluşan ordusuyla birlikte, Demir-Kapı ordusunun Nart ülkesine girmesini önlemek üzere yola koyulur. Satanay Biyçe ve Nart ordusu Hazar denizi kıyılarına kadar gelirler. Burada biraz dinlendikten sonra Arğın ırmağı kenarına kadar ilerleyip burada karargâh kurarlar (Hacıyeva, 1994:105).

5. Düşmanın Tanıtılması

Demir-Kapı'nın ordusu dev yaratıklardan kurulmuştur. Bunlar alınlarında tek bir gözü vardır. Vücutları çok pis kokmaktadır. İğrenç ve ürkütücü bir görünüm sergilemektedirler. Her birinin elinde on kulaç uzunluğunda bir mancınık, sırtlarında da içi büyük ve sivri taşlarla dolu sığır derisinden yapılmış heybeler bulunmaktadır (Hacıyeva, 1994:105-106).

6. Savaş ve Düşmanın Cezalandırılması

Devler, Nartları görünce saldırıya geçerek mancınıklarla sivri taşları atmaya başlarlar. Nart askerleri de zehirli oklarını fırlatırlar. Fakat Nartların fırlattığı oklar dev askerlere işlemez. Bunun üzerine Satanay Biyçe, bir bölük askerinin kendisiyle kalmasını, diğer askerlerin hepsinin Hazar denizi kıyılarına doğru çekilmesini söyler. Daha sonra, Satanay Biyçe kendisiyle kalan askerlerle birlikte yakındaki bir koruluğa gider. Burada yüz tane büyük kazan içerisinde et pişirir. Et kazanlarının içine zehirli bitkilerden de koyar. Daha sonra yanında kalan askerleri de alıp Hazar denizi kıyılarına doğru kaçır. Onları takip eden devler koruluktaki içi etle dolu kazanları görünce çok sevinirler ve savaşı unutup etleri yemeye koyulurlar. Zehirli etleri yiyen devlerin hepsi orada ölür (Hacıyeva, 1994:106).

Nartlar, fizikî yönden kendilerinden daha güçlü olan düşmanı, bilek gücüyle değil, akıl ve hileyle yenmektedirler. Bu da Örüzmek kılığına girmiş olan Satanay Biyçe'nin sayesinde olmaktadır. Ordunun başında Örüzmek kılığına girmiş Satanay Biyçe değil de, Örüzmek'in bizzat kendisi olsaydı, muhtemelen Nartlar düşmanlarına yenilmiş olacaktı.

